

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1957.1.06>

JAKOB JAGOMANN JA TEMA „RÄPINA KIHELKONNA AJARAAMAT”

R. Põldmäe

Eesti rahvaluule ulatuslikust kogumisest on osa võtnud tuhanded inimesed, enamasti külaharitlased ja hoopis vähese haridusega talurahvas. Mõnigi neist väariks esiletõstmist oma haruldase tööinnu ja silmapaistvate töötulemuste poolest. Käesolevas kirjutises antakse ülevaade ühest neist, nimelt Räpina talupojast Jakob Jagomannist, kelle poolt 80 aastat tagasi sooritatud kogumistöö on olnud üheks varasemaks ja ainulaadsemaks.

Rahvahulkade massiline osavõtt rahvaluule kogumisest algas juba 1870-ndail aastail Eesti Kirjameeste Seltsi töökava raamides. Kogumistööd juhtis algusest peale seltsi tolaeagne president Jakob Hurt, kuid tema kõrval kujunes varakult üheks paremaks organisatoriks ja tegelikuks kogujaks dr. Mihkel Veske. Viimane oli 7 aastat viibinud Saksamaal õppimas, ja pöördunud 1873. a. tagasi kodumaale, nägi üllatusega neid suuri muutusi, mis kapitalismi süvenemisega olid toimunud eesti talupoja majanduslikus ja kultuurilises elus. Veske nägi toimuvates muutustes suurt progressi ja pidas enda kohuseks koguda selle kohta täpseid materjale. Ta esines sellel teemal Opetatud Eesti Seltsis 1874. a. novembris ja veidi hiljem Eesti Kirjameeste Seltsis ning avaldas brošüüri „Küsimused kodumaa asjadest”, mille eksemplare saatis tööjuhendina laiali rahva hulka, peamiselt külakoolmeistritele.¹

1875. a. kevadsuvel viibis Veske keeleliste ja kultuurilooliste materjalide kogumise eesmärgil Viru- ja Võrumaal: 17. jaanuaril 1876 esines ta Opetatud Eesti Seltsis ulatusliku referaadiga, milles käsitles kogumistöö seniseid tulemusi. Oma kogumistööd iseloomustades ütles Veske muuseas: „Kõige usinamalt ja põhjalikumalt on küsimustele vastanud Räpina taluperemees Jakob Jagomann.”²

Kes oli Jagomann? Pärimusteadete järgi on tema esiisa olnud soomlane, kelle mõisnik toonud XVIII sajandil Peterburist Räpina mõisa kangrüks.³ Selle mehe poja-poeg Peeter ehk rahvapärased Kureküla „Kassi papa”, tõenäoliselt Jakob Jagomanni lell, on olnud suurepäraseks jutustajaks ning Jakob Jagomannile parimaks allikaks. Kurekülas Kassi talus sündis 24. juulil 1844 Jakob Jakobi poeg Jagomann. Ta õppis kirjatarkust algul kodus ema juhatusel ja seejärel Kureküla koolis koolmeistri Peedo Pedsoni juures. Lugemise kõrval tehti algust ka kirjutamisega, kuid õpetaja napi kirjaoskuse ja abivahendite puudulikkuse tõttu toimus see üsna primitiivselt: „Edimält hüdsega saina päale, niida palju kui koolmeistri esiki mõistse, ja peräst hanisulega paberi päale kriipsa tegemä.”⁴ Külakooli kitsa programmiga piirduski J. Jagomanni haridus, kuigi ta „oles ka rohkemp opnu, kui oles opetedu.”⁵ Kuid õppimine jätkus omal käel: „muido ole mina esi edasi opnu.”⁶ mida kinnitab tema võrdlemisi korralik kirjaoskus, laiem silmaring ja arusaamine ühiskondlikest nähtustest.

„Vitsahirmu-aegse külakooliharidusega mees oli üks selle nurga esimestest „Pärnu Postimehe” lugejatest,” öeldakse tema nekroloogis.⁷ „Eesti Postimehele” on ta

¹ Veske kohta vt. A. Viire, Mihkel Veske etnograafia-alasest tegevusest. „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria”, 1956, nr. 4.

² SbGEG (= Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft) 1876, lk. 38.

³ KM KO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond), A. Grenzsteini kirjakogu III, lk. 217–221 < Räpina — S. Keerdi kirjeldus Räpinast (1898).

⁴ Jagomanni autobiograafia. KM RO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond), H II 74, 121/2. Siin ja mujal toodud Jagomanni tsitaadid on õigekeelsuslikult pisut parandatud.

⁵ Jagomanni kiri Veskele 26. X 1875. KM KO, f. 149, m 42 : 11a.

⁶ Autobiograafia, lk. 122.

⁷ „Postimees” 1910, nr. 87.

1870-ndail aastail veidi kaastöödki teinud. 1876. a. sai ta ise või mõni tema sugulane vallavanemaks, näidates uues ametis üles erilist agarust Räpina kihelkonnakooli maja ehitamisel: „Vallavanem J. Jagomann läks kõige esmalt isi oma hobustega metsa ja tõi esimese koolimaja palgi välja. Viimaks pidivad ka teised sedasama tegema ja vastupanijatel olivad perakõrd kats silma häbi täus, henda rumaluse üle, et nema eesmält koolimaja tegemisele vasta oliva pannu.”⁸ Sõnumi on „Eesti Postimehele” saatnud „J-b J.”, keda võime pidada Jakob Jagomanniks. Kirjutis kutsus esile sõnavõtte, milles püüti vallavanema teeneid vähendada.⁹

1877. aasta lõpul on Jagomann astunud Eesti Kirjameeste Seltsi liikmeks ja käinud isiklikult Tartus seltsi koosolekuil. Ka on ta kuulunud Aleksandri-kooli Räpina abikomitee juhatusse.

Jagomanni isa ostis endale 1860. aastal Kõnnu külas Miku talu, kus poeg pärast vanemate varajast surma noorelt peremeheks sai.¹⁰ Ta oli eeskujulik põlluharija ja seadis talu heasse korda: „Minol on väega ilus talokoht, om oma krundi pääl ilosat mõtsa ja ilos hainamaa ligi Peipsi järve,” kirjutab ta 1904. aastal.¹¹ Aruka mehena on teda valitud paljudesse vallaaemetitesse, nagu Räpina magasiida ja „tulekassa” vanemaks jne.¹² Ta elas poismehena surmani oma talus, suri 9. aprillil 1910 rinnahaigusse, ja maeti Räpinas Ristipalu surnuaiale.¹³ Jagomanni surma puhul ilmus „Postimehes” lühike nekroloog, milles hinnatakse tema kultuurialast tegevust: „Seltsielust võttis vanamees vähe osa, mis otse vastandiks tema ajalehtede- ja raamatute virnadele on.” Nõnda pidi tal maha jääma märkimisväärne raamatukogu, mille saatusest pole midagi teada. Ja veel enam: „Nagu kuulda, jätnud väsinud töömees hulga korjatud vanavara käsikirjadena maha.”¹⁴ See teade on täiesti usutav, sest tema mõnedes nimestikkudes leidub viiteid tundmatuile materjalidele. Peale selle võis tal säilida meie rahvusliku liikumise juhtide kirju.

*

Rahvaluule-alaste ja kultuurilooliste materjalide kogumiseks on Jagomann mõjusi saanud Johan Hurdalt ja Mihkel Veskelt. Jakob Hurt hakkas „Kalevipoja” mõjul juba 1860-ndail aastail oma kodukihelkonnast Põlvast koguma rahvaluulet, peamiselt vanu rahvalaule. Kuna temale kui tulevasele pastorile ei sobinud säärane tegevus, nagu ta ise tunnistab, siis rakendas ta selleks oma õde ja lähemaid sugulasi. Nõnda kogusid ta lallepojad, vennaksed Joosep ja Johan Hurt suurema osa lauludest, mis moodustavad mahuka „Vana Kandle” I köite.¹⁵ 1874. a. asus Johan Hurt Räpinasse kihelkonnakooli-õpetajaks. Ta sai varsti sõbraks Jakob Jagomanniga ja üheskoos on nad rännanud mööda lähedast Setumaad, kus rahvaluule oli säilinud kõigiti elujõulisena. Juba 1874. a. novembris on nad teinud kogumisreisi Setumaa keskossa Obinitsa, Melse, Härma, Seretsova ja Kolosova küladesse. Reisi on samale alale korratud 1875. a. jaanuaris. Johan Hurt saatis oma korjanduse Kirjameeste Seltsile, kuid Jagomann jättis oma 48 laulu enda kätte. 1875. a. detsembris on ta oma koduümbruses kirja pannud 145 mõistatust ja mõned rahvajutud.¹⁶ Nõnda toimus esimene periood Jagomanni kogumistööd rohkem „eralõbuks” ja olulise koostööta kogumist organiseerivate tuntumate isikutega.

1875. a. suvel viibis M. Veske kogumisreisel Vastseliinas, Põlvas ja Setumaal. Ta on sel puhul nähtavasti isiklikult kokku puutunud Jagomanniga, kes 1. jaanuaril 1876 pöördub kirjalikult Veske poole kui „teie vana tutva”.¹⁷ Teadlane on andnud talle oma küsimuskava ja õhutanud teda kogumistööle. Kirjas 26. novembrist 1875¹⁸ pakub Jagomann Veskele suuremat kogu mõistatusi, mis leiduvadki Veske kogus. Tal pole aga veel selge rahvaluule kogumise sisuline ulatus, seepärast pakub ta suurt, ligi 1000-numbriulist käsikirjalist vaimulike laulude kogu, milletaolisi ilmselt Rāpinaski on leidunud rohkesti, pärinedes omaaegseist vennastekoguduse kirjanduse harrastustest. Pole teada, kas Veske need vastu võttis. Jagomann lootis aasta lõpul Tartusse sõita: „Küll meie siis kokko saame”, kirjutab ta, ning sellest nähtub, et ta on Veskega kokku puutunud enam kui kord. Arvatavasti viis ta kaasa oma esimese kogu vastuseid Veske küsimuskavale, sest

⁸ „Eesti Postimees” 1876, nr. 21.

⁹ Vt. „Eesti Postimees” 1876, nr. 30 ja 39.

¹⁰ Autobiograafia, lk. 121/2.

¹¹ KM RO, H II 74, 131.

¹² Autobiograafia, lk. 122.

¹³ Rāpina kirikuraamatute andmetel.

¹⁴ „Postimees” 1910, nr. 87.

¹⁵ „Vana Kannel” I (1886), cessäna.

¹⁶ Märkusi rahvaluule vihkude tiitellehtedel. KM RO, eriti EKS 8⁰⁴ ja 5.

¹⁷ KM RO, Veske 4, 483.

¹⁸ KM KO, f. 149, m. 5:9.

1875. a. teisel poolel näib ta olevat töötanud suure pingega, nii et järgneva aasta jaanuaris võis Veske tunnistada teda oma parimaks kaastööliseks.

Sel ajal kui Jagomann tegi kogumistööd, puudus talurahva hulgas sageli arusaamine säärasest rahvuskultuurilisest üritusest ja sellesse suhtuti pilkavalt-halvustavalt või koguni vaenulikult. Võõrastust tekitasid eriti Veske küsimused rahva ainelise elu-järje kohta. „Teie küsimiste pääle om väega veidraid juttusi rumalade sean kuulda. Mõni rumal ütleb: „Mes too küsimine tähendap, mes nemä küsiva? Meie eläme niida kui meie ennegi oleme elänu!“ Mõni kergeusklik ütlep: „Nema tahtva kroonole eesti rahva elokorda ette kitta, kuis eesti rahvas meie päevil jõukaste elama om nakanu.“ Ja mõni ninatark ütlep: „Mes mina selle eest saan, et mina nakka kirjutama ja oma aiga viitma, kes minole selle eest massap?“ Niida om mõniki teravnina minolegi ütelnu: „Kui sina tahat ja sinul prii aig om, siis kirjoda pääle, aga meie ometi nii rumalad ei ole kui sina!“ Mina täidan üks oma lubamist ja teen oma tööd edasi, mes mina ette ole võtnu.“¹⁹

Ja Jagomann jätkas oma tööd harukordse visadusega ega hooninud ühestki takistusest. Ta on Veskele uusi materjale läkitanud 1876. a. aprillis ja 1. mail, kuigi Veske oma kaastööliste saadetistele lohakavõitu reageerides ei ole talle kirjalikult vastanud.²⁰ Taluperemehena sai Jagomann kogumistööle aega ja jõudu ohverdada ainult talvel, seepärast tahtis ta kevadeks ülesande lõpuni viia. 30. maiks 1876. a. jõudiski ta kõik Räpina vallad läbi kirjeldada: „Nüüd olen mina ühest suurest tööst vallale saanu, mis mina kiik talv ennembast pidi tegema, mis mina vaba aiga saie.“²¹

*

Mida siis sisaldab Jagomanni „Räpina kihelkonna ajaraamat“? Veske kava koosnes 20 punktist, millele ta hiljem lisas 21-se. Neis palus ta kronoloogilisi andmeid mitmesuguste kultuuriliste, majandusalaste ja agrotehniliste küsimuste kohta.²² Jagomann toob täpseid arve ja daafumeid eraldi iga valla kohta, seejuures veel ajaliste etappide, näit. kümne aasta kaupa, esitades nii nähtusi nende ajalises arenemises. Paistab silma, et arenemine toimus kiiremini neis valdades, kus põllumaa on viljakandvam, kuna kehvatematel maadel see oli aeglasem.

Vaadeldgem veidi lähemalt Jagomanni poolt kogutud andmeid.²³ Tema ajal leidis Räpina kihelkonnas juba üldiselt klaasaknaid. Esimestena hakanud neid 1800. a. valmistama mitmed Räpina valla mehed, nende hulgas Jagomanni enda sugulased.²⁴ Kakkva vallas teinud klaasaknad 1810. a. Jaan Kübar,²⁵ kes muudiski uuendustes käinud teiste ees. Ta on 1825. a. esimesena teinud oma majale korstna;²⁶ 50 aastat hiljem leidis Räpinas korstnata maju üsna harva. Sajandi keskel hakkasid levima raudadrad ja -akked, kuid 1875. a. tarvitati Palu vallas kiviste põldude tõttu endiselt harkatra ja karuaket.²⁷ Rautatud vankrid ja reed hakkasid levima 1830. a. paiku ja kõnesoleval ajal leidis neid igas talus. Räpinas ei külvatud veel metsa ega niisutatud kunstlikult heinamaid, kuigi seda propageeris näit. C. R. J a k o b s o n. Ainult Jagomann ise niisutas vett üles paisutades heinamaad ja soovitas seda meneflust teistelegi, kuna see andis suurt kasu.²⁸ Majanduslikult iseseisvaks saanud talupojad kasvasid rohkesti lina ja 1850. a. paiku hakati soetama linamasinaid. Kartulikasvatamine hakkas juurduma alles 1820-ndaail aastail, esialgu küll väheisel määral. „Vanemba inemise jutustase, et siis omava kartohli koti sees hoieta, mida kui meie ajal sibula hoiedas, ja omma kotiga talvest tare tala pääle pando, et latse neid säält kätte ei saa.“²⁹ Kuid 1875. a. oli kartulikasvatusel juba tähtis osa talumajapidamises. Kartuleid veeti Räpinast Peipsi rannaküladesse, kus neid müüdi kaluritele või vahetati kalade vastu. Neid veeti ka üle Peipsi sinna, kus leidis rahvarikkamaid asulaid.³⁰

Silmatorkav on aianduse ja mesinduse tagasimineku uutes oludes. See on osalt selektav üleliia kasvanud kasupüüdlikkusega. Jagomann lausa kurdab, kuidas endised ilusad aiad on hävitatud ja põlluks tehtud. „Mõni ninatark ütleb: „Mes mina säält kasvu saa — maa saisaip muido aia all. Mina raio oma uiboasia maha ja tee aiaaseme põllus, säält saa mina enämb kasvu kui aiast.“ Sedamööda on palju aido Räpinä vallah ärä kao-

¹⁹ KM KO, f. 149, m. 5 : 9.

²⁰ Jagomanni kiri Veskele 1. V 1876. KM KO, f. 149, m. 5 : 9.

²¹ KM RO, Veske 4, 566.

²² Vt. A. Viires, Mihkel Veske etnograafia-alasest tegevusest. „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria“, 1956, nr. 4.

²³ Leiduvad KM RO peamiselt kogudes: EKS 8^o5 ja Veske 4.

²⁴ KM RO, EKS 8^o5, 237.

²⁵ Sealsamas, 27.

²⁶ Sealsamas, 250.

²⁷ Sealsamas, 101.

²⁸ KM RO, EKS 8^o5, 254; ka Veske 4, 581.

²⁹ KM RO, Veske 4, 576.

³⁰ KM RO, EKS 8^o5, 248.

tedu." See oli kapitalikire äge nakatumine talupoegadele, kuna muud kaalutlused näisid hoopis taanduvat. Jagomann ise suhtus küsimusse arukamalt: „Kes mõistlik peremees meie päivil, see soetago uiboaida; sest saab ka omajago kasvo ja aid om ka maja ilu.”³¹ Suur muutus oli toimunud ka taluhoonete ehitamises: paljudel leidus nägusaid maju „pottkivi ahjudega ja sindellavva katuse pääl”.³² Ainult Palu vald oli ehitamises maju jäänud.³³

1864. a. kõneldakse „Eesti Postimehes” eestlastele esmakordselt uudisainest, petrooleumist ja hakatakse kuulutustes pakkuma õlilampe kui imeasju.³⁴ Uuendusmeelsed Räpina mehed on juba 1865. a. petrooleumilambi tarvitusele võtnud ja 10 aastat hiljem oli peeruvalgus peaaegu kadunud, sest metsavaestes paikades, näit. Räpinas, maksis peerumaterjal rohkem kui petrooleum.³⁵ Kehvapoolne Palu vald tarvitas õlilampi peamiselt rehepeksmise juures, elutoas aga põletati veel peergu.³⁶

Omamoodi kultuurilooliseks nähtuseks oli kujunenud talupoja saapakandmine. Verioral oli 1814. aastal 3 kõige jõukamat talunikku saanud saapakameesteks; „massikaubaks” tõusis uus jalats alles sajandi teisel poolel, nii et Jagomanni ajal isegi karjapoisid pole tahtnud enam pastlais käia.³⁷

*

Jagomann esitab täpseid andmeid ka taluteenijate palkade kohta, samuti talude rendioludest ja päriksostmisest. Ta kogub Räpina kohanimedid, registreerib vanu matusepaiku, ohvriasemeid ja arheoloogiliste esemete leiukohti. Kuid koguja hoogne töötuhin kipub vägisi välja küsimuskava piiridest, sest materjali leidus ülirohkesti: „Mina panin kõik poisikesepõlves tähele, mis vanemb rahvas kõneliva vanust möödaläinu asjast, mes neile vanal ajal olli tettu ja kuis neid nuheldi.”³⁸

Leidus mitmeid kuulsaid Räpina mehi, kelle dramaatilised elusündmused püsisid kaua rahva mälestuses. Nõnda elanud XVIII sajandil Võu külas nähtavasti vabatalupoeg Mäletu Paap, kes põletanud ja müünud viina, pidanud poodi ja kaubelnud lina-dega; nõnda rikastudes läinud ta kulaklikult ülbeks: pidanud 7 hobust ja et endale tähelepanu tõmmata, sõitnud suvel saaniga, 2 hobust ees. Tulekahju hävitanud lõpuks selle Räpina Mogri-Märdi varanduse, nii et „egale ütele jäie nida palju varandust kui see, mes temal seljan olli.”³⁹

Jagomann on rohkesti üles kirjutanud pärimusteateid Põhjasõjast ja selle vaevarikkaist järelaastaist, sest Räpina oli oma asendi tõttu pidanud üle elama raskeid lahingusündmusi. „Siis oma meie maal väega viletsa päiva oluova, kui sõda ja katsk tõinetõise perän käevä — mes sõast üle jäävää, neid murdis jälle katsk maha ja lagastas meie esämaa nenda lagedast, et väega veidi perrä jäie rahvast meie esämaale.”⁴⁰

Ta toob detailseid andmeid ka mõisate ajaloo, Räpina paberivabriku, taludemüügi jne. kohta.

Kõigest südamest pärisorjuseaega vihates ja veel mälestustes kaasa kannatades oma esivanemate piinadele on Jagomann paberile pannud mõjuvaid elulilte neist kaugetest aegadest. „Kui meie nüüd mitte kirja ei pane, siis saab perän-tulev sugu meie pääle nurisema, et meie laisa oleme olnu esamaal sündinu asjast kirjutama. Seepärast ole mina püüdnu nida palju kirjutada, kuis mino mõistus kannab ja mis mina rahva suust ole kuulnu, kes esi mino ligidal eläse.”⁴¹ - Ta kurdab tihti aja-puuduse üle, kuid ei hooli sellest ja püüab täita oma kutsumust, lootes muuseas, et „see eest saava meid peräntuleva põlve tenama.”⁴²

Masendusega mõtleb ta tagasi aegadele, „kui eesti rahvas raske orjapõlve all olli nink hirmsat piinamist pidiva kannatama mõisnikkude voli all nink neil ei olnu mää- nestki inemise õigust nink priiust meie maal. Mõisniko tallitva neidega nida kui elajidega, mõieva nink ostiva neid üstõise käest... Küll om väega hale lugu olnu eesti rahvaga sel pimedal ajal, kus eesti mees ööd nink päivä hobese nink härja kõrval pidi vedama ja kus tema piinaja teda tagast sundis piitsa ja kepiga.”⁴³

Huvitavates üksikasjades kirjeldab Jagomann XVIII sajandi suuremat talupoegade rahutust Lõuna-Eestis, nn. pearaha-rahutust Räpinas 1784. a. ehk „puuaia-sõda”, nagu

³¹ KM RO, Veske 4, 578/9.

³² KM RO, EKS 8° 5, 56.

³³ KM RO, Veske 4, 558.

³⁴ „Eesti Postimees”, 1864, nr. 11.

³⁵ KM RO, EKS 8° 5, 257.

³⁶ KM RO, Veske 4, 563.

³⁷ KM RO, EKS 8° 5, 25.

³⁸ KM RO, EKS 8° 5, 291/2.

³⁹ KM RO, EKS 8° 5, 89/94.

⁴⁰ KM RO, EKS 8° 5, 23/4.

⁴¹ KM RO, EKS 8° 5, 328/9.

⁴² KM RO, EKS 8° 5, 551.

⁴³ KM RO, EKS 8° 5, 615.

kohalik rahvas seda nimetas.⁴⁴ Mingi segimineku tõttu muude sündmustega on ta selle „sõja“ paigutanud 1750. aastasse, mil kolm Räpina meest läinud Riiga „keisriprovva käest inemise õigust ja priiust palloma“. Kavalusega pääsnud nad vangistusest, mida mõisnikud kavatsenud, ja 25 soldatit viinud nad puutumatult linnast välja koduteele. Saadikute kojujõudmisel aetud kogu valla rahvas mõisa „puuaeda“, kus tahetud süüdlasi nüheda, kuid need pääsnud põgenema. Kohale jäänud rahvaga tekkis sõjaväel kokkupõrge, mis nõudis inimohvreid. See rahvatraditsioonil põhinev huvitav kirjeldus vajaks võrdlemist täpsete ajalooliste andmetega.

Sisukas on Jagomanni kirjeldus 1840-ndail aastail toimunud usuvahetuslikust liikumisest ja sellele järgnenud väljarändamisest.⁴⁵ Lõuna-Eestis tekkis rahval petlik lootus, et keiser annab Venemaa sisekubermangudes „hingemaad“; selles tuhinas lasksid paljud Räpina talupojad endid veneusku ristida, andsid talud käest ja tahtsid rännata kuhugi Ukrainasse. (Jagomann räägib küll „Poolamaast“, nagu rahvaski võis kõnelda.) Lahkudes kodumaalt on väljarändajad Peipsi järve jääle peatunud viimseks hüvastijätuks kodumaaga, kuid lahkumissõnad on kibedaist kannatustest moondunud karmiks needuseks: „Sa äravannutu maa, kos meid seni päiveni om külläld vaivatu. Ja nüüd oleme meie sinust lahti pääsnu ja läeme nüüd senne maale, kos meid enämp ei vaivata ja ka nenda palju ülekohtu ei tetta!“⁴⁶

Kuid mõisavõim jälitas väljarändajaid ja tõi nad Pihkvast vangidena tagasi. Mees- tel aeti pool habet ja juuksed maha. „Kui nema Võro linnast kodo tuliva, siis olli töistel hirm ja jäle vaadata oma endiste sõprade pääle, mes nenda jäledat tempo neile vaestele inemistele oli tettu ülembide ja targema rahva poolest.“⁴⁷ Lõpuks said nad Räpina kõrtsi juures vitsu, igaüks 80 hoopu.

Mitmed asjaosalised olid endised jõukad talupojad, kes nüüd jäid maataameesteks ning laostusid majanduslikult ja moraalselt. Näiteks Jagomanni lähem naaber Kūbara Jaan olevat pärast väljarändamiskatset saanud mõisalt ühtekokku 3000 hoopu.⁴⁸ Kūbara Jaanis tunneme mõõdunud sajan. Ei esimese veerandi kuulsamat ja arukamat eesti talupoega, kes oli teinud kaastööd O. W. Masingu „Maarahva Nädalalehele“. Ta on Masingule „mitu tähtsat asja omast esämaast kirjutanu, mes see jälle oma kirjade sisse om üles pandnu. Ja olli ka paar kõrd esi Äksi kirikomõisan Masingi jutul väinu oma kirju ära seletaman. Tema kirju nägin mina ka poisikese põlves, mes kik väega häste olliva kirjotedu.“⁴⁹ Kuid vaeseks jäädes on Jaan kõik omakirjutatud ja vanematelt saadud käsikirjalised „raamatud“, mida Lõuna-Eestis sel ajal rohkesti leidus, panti pannud või neist muul viisil ilma jäänud.⁵⁰ See ulatuslik ja detailidest küllastatud väljarändamise kirjeldus on mõjuv nagu hea ajalooline romaan ning väärikski kirjanduslikku ümbertõõtamist. Suurepärane kirjeldus leidub tal ka 1845. a. usuvahetuslikust liikumisest.⁵¹

*

Niisuguses laadis on Jagomann kirjutanud oma „Räpina kihelkonna ajaraamatu“. Ta kavatsused olid veel palju ulatuslikumad: „Mina peä kik selle kihelkonna vanad sündinu asja ütsinda üles kirjutama. Mina olle küll palunu töisi ka appi, vaid seni maani ei ole veel kedage mulle appi lõõnu, siit saadik ole mina seda tööd kik üksipäini teinut ja teen edasi ka.“⁵² Kuid ta kultuurilooliste materjalide kogumine ei ulatunud kaugemale 1876. aastast.

Oma varasemad üleskirjutused on Jagomann Veske kätte saatnud, seetõttu ei tuntud teda Kirjameeste Seltsis veel 1876. a. keskaiku. Seltsi esimehe aruandes mainitakse, et Võrumaal areneb rahvaluule kogumine halvasti: „Saame näha, kas Võru mehed uniseks tahavad jääda või ka töiste eestlaste sekka astuda.“⁵³

Võimalik, et see üleskutse on jõudnud Räpina meesteni, sest 1876. a. lõpul on Jagomann koos Johan Hurdaga hakanud uuesti Räpinast ja Setumaalt laule üles kirjutama. 4. jaanuaril 1877 on Jagomann viibinud Tartus Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul ja seltsile kinkinud väiksema kogu rahvalaule. Ta on koosolekul Hurdaga isiklikult kokku puutunud, „ja paar sõna juttu ajanud“. Tal leidus kodus veel rohkesti laule ja lisa võis kergesti koguda: „Ja minol om veel mitto kotust, kost mina vannu laula või saada, kui minol aiga olesi ümbre mõni tund kõndi.“⁵⁴

⁴⁴ KM RO, EKS 8° 5, 351 jj., teisendid; EKS 8° 5, 615 jj.; Veske 4, 485 jj.

⁴⁵ KM RO, EKS 8° 5, 273 jj.

⁴⁶ KM RO, EKS 8° 5, 300/l.

⁴⁷ KM RO, EKS 8° 5, 302.

⁴⁸ KM RO, EKS 8° 5, 292.

⁴⁹ KM RO, EKS 8° 5, 293.

⁵⁰ KM RO, EKS 8° 5, 293/4.

⁵¹ KM RO, EKS 8° 5, 305/328.

⁵² KM RO, Veske 4, 547.

⁵³ Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1876, 15. ja 16. juuni protokollid.

⁵⁴ Jagomanni kiri Hurdale 8. V 1877. KM KO, f. 43, m. 6 : 7.

Kogumistööd katkestas aga mõneks ajaks ootamatu õnnetus. Jagomann jutustab ise sellest järgmist: „Aga nüüd om mino asi kik tõiste läinut. Jüripäiv oli mina jälle laule korjaman. Ja kodotuleki pääl sattusin mina teeröövlide ehk mõrsukate kätte, keda 4 tükki oli ja mino päele tulliva. Ja üks mõrtsuk lei minole 3 $\frac{1}{2}$ -naklalise kiviga hää silma ja silmäkolmu luu katski. Ja nüüd om kiik mino tervus ja mõistus otsan ja mino elo oli veel nii kui hiusekarva pääl. Ja siamaale om mino pää nida segane, et mina midage ei tia, mes mina ole, kas elän va koolu.” Asi anti kohtusse lahendada, sest mehed olid tuntud.⁵⁵ Tol ajal kasvas kuritegevus ja ajalehed lausa kubisevad röövliilugudest. Ka Räpinast kurdetakse sama aasta sügisel,⁵⁶ et hobusevargusi esineb väga sagedasti. Omanikelt kistavate vahel hobused poolvägisi käest, samuti tungivat relvastatud isikud elanikele kallale ja otsivat aina raha „ja õnneks veel, kui kurjemat ei sünni”. Jagomann pidi ligi kuu aega voodis lamama, enne kui raskest haavast paranes. Haigena on ta Hurdale kirjutanud mitu kirja, milles pakub Kirjameeste Seltsile nüüa ülejäänud rahvalaule, kuna ta olevat kogumisega rohkesti kulu kandnud: „Ja mina ole nende laulude eest ka paljo oma raha ära raisanu ja veel mõni hää pudelitäüs viina lauljile ära jootnu, et siis om nende keel virgemb sanu laulma.”⁵⁷ Hurt on talle nähtavasti nõusolevalt vastanud. Kuna aeg oli hiliskevadine, siis ei saanud Jagomann enam laule ümber kirjutada. Tasuks küsib ta 25—30 rubla,⁵⁸ milline summa talle nähtavasti makstigi. Ta lubas kogu oma materjali seltsile anda. Peale laulude leidus tal üleandmiseks ka jutte ja mõistatusi. „Hind, mis nende eest makseti, ei arvatud ammugi mitte korjamise ja kirjutamise väeva tasuda võivat, vaid arvati seda aga-ale korjajale üksnes väikeseks toeks olevat,” arvati ostutehingust Kirjameeste Seltsis.⁵⁹

Kuid Jagomann ei lõpetanud sellega oma tööd, sest Räpinas leidus rahvaluulet ülirohkesti. Kui Hurt oli oma lellepojale Johanile soovitanud „Räpina kihelkonda lauludest tühjaks korjata”, siis Jagomanni arvates polnud see võimalik, sest „et säääl veel laula paljo om”. Ainult korjajatest tulevat puudus. „Ja vannu jutta ja muid vanaaja sündino asjo võise sääält veel väega paljo kokko korjada.”⁶⁰ 1877. aasta suvest peale toimus Jagomanni kogumistöö hoolikamalt ja jätkus 1880. aastani, mil Johan Hurt lahkus Räpinast ja siirdus oma kodukohta Himmaste külla isale abiks koolitöös. „Siis jäie minul ka vanavara korjamine soiku, sest mino hää söber ja juht kadus kaugele minust ära ja nüüd om kik mino lust ka ära lõpnu tööd tetta vanavara korjamise man, sest minul ei ole enämb hääd sõpra ega hääd nõuandjat”, kirjutab Jagomann ligi 25 aastat hiljem. Teda takistasid ka vallaametid.⁶¹

*

Ka rahvalaulude kogumise alal on Jagomann saavutanud tähelepandivaid tulemusi. Tema kogudes leidub 660 korralikult üles kirjutatud Räpina ja setu rahva-aulu, millest 40% (255 laulu) on Jakob Hurt trükkis avaldanud „Setukeste laulude” kolmes köites (1904—1907). Jagomanni surma puhul avaldatud nekroloogis⁶² öeldakse liialdavalt, et „Setukeste laulud I” on pea pool J. Jagomanni korjatud, kuid tegelikult moodustavad tema laulud 1975 numbri hulgas umbes 13%, mis on küllaltki suur osa selles monumentaalses väljaandes. Hurt on perandanud ainult nende puudulikku ortograafiat.

Räpina laulud lähenevad setu lauludele oma pikkuse poolest ja kalduvusega üksikmotiive liita eepilisteks tsüklikeks. Leidub muidugi ka kirjeldavaid eluolulisi ja puhtlühilisi laule. Toome näitena ühe teotüdrucku kaebelaulu oma elust:

Lätsi ma iks teole tillokene,
Vällä väega väikene,
Peenikene iks piitsa ala,
Lühikene löögi ala.

Olõ's mul kodoh uutjat,
Olõ's mul vastavõtjat —
Kodoh iks oodi kuiva kuusõ,
Vasta võtti vana pedäjä.⁶³

⁵⁵ Jagomanni kiri Hurdale 8. V 1877. KM KO, f. 43, m. 6 : 7.

⁵⁶ „Eesti Postimees” 1877, nr. 43.

⁵⁷ Jagomanni kiri Hurdale 9. V 1877. KM KO, m. 6 : 7.

⁵⁸ Jagomanni kiri Hurdale 30. V 1877. Sealsamas.

⁵⁹ „Eesti Postimees” 1877, nr. 30.

⁶⁰ Jagomanni kiri Hurdale 30. V 1877. KM KO, m. 6 : 7.

⁶¹ Autobiograafia, lk. 122.

⁶² „Postimees” 1910, nr. 87.

⁶³ KM RO, EKS 8^a, 413.

Või lühisõnaline laulikusaatuse iseloomustus:

Inemb iks vaiva laulijal
Kui rihe pessijäl —
Rihe pessi, ni unehti,
Laulu lauli, teist murehti.⁶⁴

Hurda soovi kohaselt on Jagomann 1904. a. paberile pannud andmeid oma kogumistöö kohta ja laulikute elulugusid, mis vanemates kogudes on haruldased ja seetõttu teadusele väga väärtuslikud. Kahjuks ei saanud Hurt neid kasutada, kuna ta suri enne „Setukeste laulude“ lõpuleviimist ja mõned lisad jäid raamatus puudu.

Parimateks Räpina laulikuteks olid Okse Tanilovits ja Liisa Samoilov Linte külast. Torkab silma Räpina perekonnanime venepärasus. Rahvapärimeste järgi olevat Samoilovite ja Gerassimovite perekonnad toodud pärast Põhjasõda Moskva kubermangust Räpina tühjaksjäänud maadele. Uues elukohas on nad tõusnud jõukale järjele, omaks võtnud eesti keele ja astunud luteri usku. „Ja siis on veel näide man see vana laulmine väega suur olnu. Ja nüüd ei ole enam Linte külan laulmist“, kirjutab Jagomann⁶⁵ ja seletab teisel asja lähemalt. Need perekonnad teinud 1840-ndail aastail kaasa usuvahetuse- ja väljarändamise-liikumise, kuid kaotanud oma majapidamise ja illusioonide läbikukkumisega muutunud hingeliselt tuimaks, mis põhjustas languse ka lauluoskuses. Kuid Jagomann suutis Liisa Samoilovilt üles kirjutada veel suure kogu rahvalaule.

Okse Tanilovitsi oli mõis pärast tema vanemate surma kodutalust välja ajanud ja tõuganud teistele teenijaks. Ta oli ühe silmaga, peaaegu pime, laulude üleskirjutamise ajal 1876. aastal 53-aastane vallaline piiga, veneusuline ja kirjaoskamatu. Ta elas Jagomanni naabruses venna juures popsitares ja hiljem õe juures Vööpsu alevikus, kus sai vallalt veidi toetust, kuid pidi ka kerjamas käima; surses maeti ta valla kulul.⁶⁶ Tema laulikuvõimed olid silmapaistvalt kõrged, nii et Jagomann võis temalt kirja panna ligi 200 regivärsilist laulu.

H. T a m p e r e konstateerib, et Räpina rahvaviisid erinevad mitmeti teistest eesti viisidest ja meenutavad tugevasti Kesk-Vene meloodiaid. Seisame haruldase arenguprobleemi ees: eestlasteks muutunud venelased säilitasid oma viisirepertuaari, kuid võtsid omaks eesti rahvalaulude sõnalise osa ja arendasid laulud välja kõrgema astmeni. Spetsiaalne uurimus peaks selgitama probleemi üksikasjad.

Näeme teist huvitavat fakti: suurem osa Jagomanni Räpina laulikute (Miina Hindrikson, Juula Suiik, Hökla Kesselmann, Maria Kirilov, Juula Krigul jt.) kuulusid popsi-rahva hulka ning olid enamasti veneusulised ja kirjaoskamatud. Üks vähestest meeslaulikute, Villem Simulmann oli teeninud 15 aastat sõjaväes ja sealt vabaneses asunud talu ääremaille popsiks.⁶⁷ Nähtavasti oli päristalude rahvas saanud rohkem kirjaoskust ja raamatutarkust ning varemjini kui popsi-rahvas selja pööranud vanamoelisele rahvalaulule. Ainult Jagomanni õde Mari, tol ajal noor tüdruk,⁶⁸ ja koguja ise, kuuludes küll taluomanika hulka, teadsid mõningaid laule. Nõnda näeme vana rahvalaulu kadumise ühe põhjusena talurahva lülitumist kapitalistlikku tootmissüsteemi.

Jagomann pole teinud pikki reise, vaid kogunud peamiselt oma kodukülalt, Kõnnust, siis Linte, Tammistu ja Kure külast, samuti mõnelt inimeselt teistest kihelkondadest, isegi Luuga eesti asundusest sealtpoolt Peipsit, kui sealsed inimesed sattusid juhuslikult Räpinasse. Kuna setudel puudusid perekonnanimed, siis oli raske neid üksteisest eraldada ja andmed nende laulikute kohta on vähesed.⁶⁹ Hilisemal kogumisperioodil käis Jagomann Räpina lähemas naabruses, Järvepää ja Puugnitsa setu külates.

Jagomanni vanemas kogus leidub veel rohkesti olustikulisi muinasjutte heas murdelises sõnastuses ja üle 350 mõistatuse, mis kuuluvad paremate hulka.⁷⁰ 1904. aastal saatis ta Hurdale väärtusliku kogu vanasõnu ja ülestähendusi rahvakommete alalt.⁷¹ Vanasõnade hulgas leidub rohkesti lokaalseid ja isegi setu tüüpe, mis on meie vanasõnade üldrepertuaaris kaunis haruldased.

Ühtekokku on Jagomann kogunud 2330 lehekülge (enamik kaheksandik-formaadis) rahvalaulet ja kultuuriloolist ainetikku. Oma sisulise ehtsuse, mitmekülgsuse ja faktilise materjali rohkuse poolest kuulub tema korjandus paremate hulka. Kunagi kavat-

⁶⁴ KM RO, EKS 8^o4, 160.

⁶⁵ KM RO, EKS 8^o5, 333/4.

⁶⁶ KM RO, H II 74, 123/4.

⁶⁷ Nende elulood leiduvad KM RO, H II 74, 125 jj., 133.

⁶⁸ KM RO, H II 74, 133.

⁶⁹ Vt. KM RO, Hurt II 74, 135/140.

⁷⁰ Leiduvad KM RO kogus EKS 8^o5, 383/417.

⁷¹ Sealsamas.

sefi tema kogutud ainekku trüki avaldada ning see oleks kujunenud vajalikuks allikmaterjalide koguks uurijatele kui ka meeldivaks lugemisvaraks üldsusele. Erielse kaasakiskuva tundetooni annab tema kogudele põlev viha rahva orjastajate vastu ja elav soov oma esivanemate kannatustest luua meeldejäävaid pilte mälestuseks tulevastele põlvetele. Säärase võitleva vaimuga „kroonikakirjutajana“ ja rahvaluulekujuna väärib Jakob Jägomann laiemat tundmist ja eriti Räpina rahva meelepidamist.

Saabus toimetusse
17. VII 1956

ЯКОБ ЯГОМАН И ЕГО «ХРОНИКА РЯПИНАСКОГО ПРИХОДА»

Р. Я. Пыльдмэе

Резюме

Ряпинский крестьянин Якоб Ягоман (1844—1910) принадлежал к числу тех людей, которые, начиная с 70-х годов прошлого столетия, активно и плодотворно участвовали в собирании эстонского фольклора. Особенно плодотворной стала деятельность Ягомана с 1875 года, когда ее возглавил доктор Михкель Веске, впоследствии профессор финно-угорских языков Казанского университета.

В течение короткого времени Я. Ягоман собрал богатый материал об экономических и культурных изменениях, происшедших в Ряпинском приходе в результате быстрого развития капитализма. Эти материалы, — пересланные Я. Ягоманом М. Веске и хранящиеся в настоящее время в архиве Отдела рукописей и народного творчества Литературного музея имени Фр. Р. Крейцвальда Академии наук ЭССР, — известны под названием «Хроника Ряпинского прихода».

Упомянутая хроника содержит много данных об изменениях, происшедших в жизни крестьян Ряпинского прихода в связи с возникновением и развитием капитализма. В ней повествуется, например, о том, что в 30-х годах прошлого века в Ряпинском приходе стали распространяться окованные железом тележные колеса и полозья саней, а уже в 70-х годах они были распространены повсеместно. В середине века стали применяться железные сошники и бороны. В начале века крестьяне стали употреблять оконное стекло, первая печь с трубой была сложена в 1825 году, а уже через 50 лет курная изба была явлением редким. Керосиновые лампы вошли в обиход примерно с 1865 г. Старожилы помнят, что в 1814 г. только трое самых зажиточных крестьян носили сапоги, а в 70-х годах даже пастухи не хотели ходить в пасталах.

Картофель крестьяне стали сажать в 20-х годах XIX в.; льноводство развивалось весьма интенсивно в середине века, но занимались льноводством в основном зажиточные крестьяне. Сам автор хроники был первым, кто стал искусственно орошать свои луга.

В хронике содержатся также данные о заработной плате батраков, об арендной плате и ценах на крестьянские усадьбы.

Я. Ягоман зафиксировал ряд местных археологических памятников. Он записал множество передававшихся из поколения в поколение сведений об исторических событиях, как, например, о войнах, записал историю нескольких имений. В его хронике есть материалы о бедствиях, пережитых народом в период крепостничества, о крестьянских волнениях XVIII века, о развернувшемся в 1840-х годах массовом переходе крестьян из лютеранства в православие и связанном с этим переселением крестьян в Центральную Россию.

Однако работа Я. Ягомана не ограничивается вышеперечисленным. В период с 1876 по 1880 год он собрал для Общества эстонских литераторов 660 народных песен, 40% из которых опубликованы. В его записях мы находим также сказки, более 350 загадок, пословиц и описаний народных обычаев.

Записи Я. Ягомана, объемом в 2330 страниц рукописного текста, содержат ценные сведения по истории культуры, экономики и фольклору Ряпинского прихода.

Поступила в редакцию
17 VII 1956

JAKOB JAGOMANN UND SEINE „CHRONIK DES KIRCHSPIELS RÄPINA“

R. Pöldmäe

Zusammenfassung

Der Bauer Jakob Jagomann (1844—1910) aus Rāpina war einer von vielen, die seit Beginn der 70-er Jahre des vorigen Jahrhunderts sich weitestgehend und mit hervorragendem Erfolge am Sammeln estnischer Volksdichtung beteiligten. Besonders fruchtbar wird die Sammlerarbeit Jakob Jagomanns seit dem Jahre 1875, als er sich unter die Leitung von Dr. Mihkel Weske stellt.

Binnen verhältnismässig kurzer Zeit gelingt es ihm, reichhaltiges Material zusammenzutragen über die wirtschaftlichen und kulturellen Veränderungen, die im Leben des Kirchspiels Rāpina infolge der raschen Entwicklung des Kapitalismus eingetreten waren. Diese von J. Jagomann gesammelten und an Dr. Weske übermittelten Materialien, die gegenwärtig im Archiv der Abteilung für Volksdichtung des Fr. R. Kreutzwald-Museums für Literatur der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR aufbewahrt werden, sind unter dem Namen „Chronik des Kirchspiels Rāpina“ („Rāpina kihelkonna ajaraamat“) bekannt.

Diese „Chronik“ gibt über die verschiedensten Fragen des derzeitigen Lebens im Kirchspiel Rāpina Auskunft. So erfahren wir, dass die Bauernhäuser des Kirchspiels seit Beginn des 19. Jahrhunderts mit Glasfenstern versehen, die ersten Schornsteine aber im Jahre 1825 angelegt wurden. Rauchstuben waren schon nach 50 Jahren nur selten anzutreffen. Eiserne Pflugscharen und Eggen fanden in der Landwirtschaft Mitte des 19. Jahrhunderts Verwendung, während Wagen und Schlitten seit den 30-er Jahren mit Eisen beschlagen wurden. Petroleumlampen erschienen ums Jahr 1865. Ältere Insassen erinnern sich, dass 1814 nur drei der wohlhabendsten Bauern Stiefeln trugen; in den 70-er Jahren aber wollten selbst Hirtenbuben keine Bastschuhe mehr tragen. Kartoffeln wurden von den Bauern seit den 20-er Jahren des 19. Jahrhunderts angebaut; Flachsbau kam um die Mitte des Jahrhunderts zum Aufschwung, doch waren es meist die wohlhabendsten Bauern, die Flachs anbauten. Der Autor der „Chronik“ selbst war Erster, der seine Wiesen künstlich bewässerte.

Wir finden hier auch genaue Aufzeichnungen über die Löhne der Bauernknechte und -mägde, über die Höhe der Pachten und die Kaufpreise für Bauernhöfe. Der eifrige Sammler hat es auch nicht unterlassen, die örtlichen archäologischen Funde zu registrieren. Von ihm sind, ferner, zahlreiche im Volksmunde erhaltene Überlieferungen geschichtlicher Ereignisse niedergeschrieben worden — über Kriege, über die Geschichte der Landgüter, die Leiden des Volkes zur Zeit der Leibeigenschaft, die Bauernunruhen des 18. Jahrhunderts, die Bewegung der 1840-er Jahre zugunsten eines Konfessionswechsels und die im Anschluss daran erfolgte Massenauswanderung ins Innere von Russland.

Die Sammlerarbeit J. Jagomanns beschränkt sich nicht nur auf das Obenangeführte. In den Jahren 1876—1880 sammelt er für die Estnische Literarische Gesellschaft 660 Volkslieder, von denen 40% im Druck erschienen sind. Seine Aufzeichnungen enthalten auch Volksmärchen und mehr als 350 Rätsel, Sprichwörter und Sittenbeschreibungen. All dieses bildet eine 2330 Seiten umfassende wertvolle Sammlung kulturgeschichtlichen und folkloristischen Materials.

Eingegangen
am 17. Juli 1956